

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE WOENSDBRECHT

INHOUD:

1. Woord vooraf
2. Criteria
3. Werkwijze
4. Historische karakteristiek van Woensdrecht
Landschap
Nederzettingen
Bebouwing en groenelementen
5. Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen
6. Literatuurlijst
7. Kaart gemeente Woensdrecht (bijlage)

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Woensdrecht, maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks de vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring Archivarissen, de Stichting tot behoud van monumenten van Bedrijf en Techniek in het zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventariseurs aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de I.B.M. opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdende proces van veranderingen in de bebouwde omgeving.

Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1981 en 1989 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO.

Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

Waardevolle informatie en opmerkingen werden geleverd door R.C.M. Jacobs (streekarchivaris), de gemeente Woensdrecht en de Heemkundekring "Het Zuiderkwartier": A. Pijnen, A. van Pul en L. Timmermans.

's-Hertogenbosch, februari 1990

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex

- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

o Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudigvoorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorte situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd. In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerenhoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillende in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machts patronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal - beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daarvoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter

plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluiten?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert, Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen - specifieke - karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onzerzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE WOENS DreCHT

Landschap

De gemeente Woensdrecht grenst in het noorden aan Bergen op Zoom, in het oosten aan Huijbergen en ten zuiden aan Ossendrecht. In het westen grenst de provincie Zeeland (gemeente Reimerswaal) aan Brabant en een deel van het Verdrongen land van Bergen op Zoom.

Woensdrecht ligt op de overgang van het Brabantse dekzandgebied en de oevers van de Oosterschelde. In het westen grenst de Oosterschelde met zandplaten, kreken en oevergronden via een overgangsgebied aan de noord-zuid verlopende heuvels van West-Brabant. De hoogte is daar ca 15-21 meter N.A.P. met plaatselijk een dal met waterafvoer, van 5,5-16,5 meter N.A.P., deels voormalige turfvaarttracé's. Naar het westen loopt de hoogte af tot 13 à 14 meter. Enkele polders ten westen van de bebouwde kom van Woensdrecht liggen op 0,8-1,5 meter N.A.P. Verder naar het oosten in de richting van Wouw en Huijbergen neemt de hoogte af. Juist de hoogteverschillen leveren allerlei fraaie beelden van en vanaf de bebouwing naar de omgeving. De pleistocene steilrand, de zgn. Brabantse Wal, langs de Oosterscheldepolders is ook geologisch-aardkundig een uniek en waardevol gegeven.

De oudste bodemformatie is de zgn. klei van Tegelen afgezet ca 2 miljoen jaar geleden. Ten dele zijn die na ontveningen aan de oppervlakte gekomen. Het dekzandgebied is na de laatste ijstijd ca 10.000 jaar geleden ontstaan door wind en water. De oeverzoom van de Oosterschelde bestaat grotendeels uit jonge zeeklei aangevoerd vanaf 300 v. Chr. en zand. Hier hebben al vroeg inpolderingen plaatsgevonden, later overstroomd en weer herbedijkt: Hildernisse en Oostmoer 13e eeuw, Zuidpolder van Woensdrecht en Oud Hinkelendoord 1685, Prins Carels-polder 1728, Nieuw Hinkelendoord 1801, Caterspolder 1861, Van der Duijns-polder 1861 en de Hoogerwaardpolder 1911 (van Ham 1975).

De Oude Schelde slibde geleidelijk dicht bij Woensdrecht en Ossendrecht en werd in 1867 met de Kreekrakdam definitief afgesloten.

De Agger was wellicht vóór de grote overstromingen een belangrijke scheepvaartweg van Antwerpen naar het noorden.

De belangrijkste waterlopen zijn de Blaffert ten noorden van Woensdrecht en de Agger-Kapitale Uitwatering ten zuiden van Woensdrecht, beide oude turfvaarten.

In hoofdzaak kunnen we de volgende landschapselementen onderscheiden:

1. Bebouwde kommen van Woensdrecht en Hoogerheide en buurtschappen met bebouwing en erven.
2. Landbouwgebied rondom de bebouwing met akkers en graslanden. Oude akkerbodems zien we bij Hildernisse, Korteven en rond Woensdrecht. Ze liggen vooral nabij de lage steilranden langs de Oosterscheldepolders. Deze bodems met een humuslaag van meer dan 50 cm zijn ontstaan door eeuwenlange bemesting en kunnen middeleeuws zijn.
3. Lage zeekleioevers langs de Oosterschelde met graslanden.
4. Grote polders ten westen en zuidwesten van Woensdrecht met in hoofdzaak akkerbouw. Daarnaast waterlopen waaronder de Agger Kapitale Uitwatering met water, riet- en moerasgebieden en moerasbosjes erlangs.
5. Bosgebieden op de hogere gronden vooral in het oostelijk deel van de gemeente. Dit grotendeels voormalige heidegebied is de latere 19e eeuw en 20e eeuw ontgonnen tot naaldbos, enkele plaatsen bij Lindonk en Korteven en de Hoogerheidsche Plantage zijn van oudere datum.

Nederzettingen

Onder de gemeente vallen de dorpen Woensdrecht en Hoogerheide en de buurtschappen Lindonk, Zuidgeest, Heimolen, Korteven, Vinkenbergh, Oude Stee en Zandfort. Het vroegere Neerheide is geheel opgenomen in de bebouwde kom van Hoogerheide. Hinkelenoord is een polderbuurtschap met verspreid liggende bebouwing.

Van der Aa schrijft in 1849 over Woensdrecht: "een onaanzienlijk dorp, doch aan den Zoom der hoogere gronden gelegen, waartegen de bouwlanden uit de laagte of polders oprijzen, levert het schoone gezigtspunten over de Schelde en hare omstreken op".

Ongetwijfeld zijn er op de flanken van de hoge Oosterscheldeoevers al vroeg nederzettingen ontstaan. We zien daar ook de oude akkergronden met een dik esdek die op oude nederzettingen kunnen wijzen, zoals bij Zuidgeest, Hildernisse, Lindonk en Woensdrecht. Aan de Rijzende Weg te Woensdrecht is aardewerk gevonden uit de Merovingisch-Frankische tijd. De oudst bekende vermelding is uit 1187 van Agger, een woonplaats ter hoogte van Woensdrecht met een tolheffing, in de Schelde. Agger is de latere 13e eeuw overstroomd en in de 15e eeuw herbedijkt. Van Hildernisse is uitgifte in achterleen bekend van vóór 1287. Hildernisse was door bedijkingen met Borgvliet en Bergen op Zoom verbonden. Thans staat hier een zeer fraai boerderijcomplex van dezelfde naam op de grens van een oud akkergebied. Ten zuiden ervan loopt een oude turfvaart.

Mogelijk stond in Woensdrecht, misschien tegen de huidige Zuidpolders, De Agger wat wellicht vóór de grote overstromingen een belangrijke scheepvaartweg van Antwerpen naar het Noorden een z.g. mottekasteel, een (woon)toren op een burchtheuvel. Vanuit Woensdrecht zijn Korteven en Nederheide gesticht die als z.g. randhoeve-nederzettingen beschouwd kunnen worden. De oude akkergronden bij Korteven wijzen op een oude, wellicht middeleeuwse oorsprong. Hier is ook nog een restant te zien van een vroeger turfvaart.

In Woensdrecht stond in de middeleeuwen ten noorden van het dorp een kerkgebouw, die in de 17e eeuw overging naar de hervormden. Het huidige dorp wordt nu gedomineerd door de R.K. St. Joseph kerk uit 1946. Na de hervorming vestigden katholieke boeren zich in Hoogerheide waar een schuurkerk werd gebouwd.

Hoogerheide groeide steeds verder uit, terwijl Woensdrecht meer ontvolkt raakte. Woensdrecht ligt nog steeds erg fraai op de grens met de scheldepolders. Oude akkergronden liggen langs de Dorpsstraat en de Rijzende weg. Ten westen ligt een oude turfvaart. De lintbebouwing bestaat uit enkele aardige woonhuizen met name in het westelijke deel van het dorp en het markante kerkgebouw. Ten noorden van de Dorpsstraat is op de akkers een nieuwbouw wijk gebouwd.

Hoogerheide met centrale lintbebouwde Raadhuisstraat maakt tevens deel uit van de verbinding Bergen op Zoom-Ossendrecht. Opvallende panden zijn de neogotische R.K.kerk en het raadhuis. In enkele zijstraten vinden we de voor Woensdrecht zo typerende landelijke huizen met veelal een kleine bedrijfsruimte zoals, in de Kloosterstraat, Matthias Wolfstraat en Verlengde Duinstraat. Aan het begin van de Huijbergse weg staat het voormalig kloostercomplex St. Philomena.

Zuidgeest is misschien gesticht vanuit Bergen op Zoom. Zuidgeest vertoont ook een tamelijk systematische aanleg. Zowel Zuidgeest als Heimolen zijn gelegen aan oude akkergronden. Verspreid staan fraaie boerderijen. Bij Heimolen is een restant van een turfvaart. Zuidgeest is landschappelijk erg fraai vanwege de hoogteverschillen en liggend aan de Schelde.

Bij Zuidgeest is ook het onderstation met dienstwoningen van de P.N.E.M. geplaatst.

Lindonk is een buurtschap langs de Oosterschelde met weinig bebouwing van cultuurhistorische betekenis, maar heeft nog wel het kleinschalige karakter behouden. De oude akkergronden kunnen wijzen op een middeleeuwse oorsprong. Ten noorden ervan ligt het landgoed Mattemburgh met bijgebouwen, parkaanleg, bos en restant van een oude turfvaart. De oudere akkerbodems wijzen op een oudere boerderijnederzetting.

Hinkel(en)oord behoort tot de oudere polders en wordt reeds in 1240 vermeld. Na overstromingen volgt er in 1685 een herbedijking die thans nog de structuur bepaalt. Beneden langs de dijk staan verspreid een jachthuis en enkele monumentale boerderijen.

Bebouwing en groenelementen.

Boerderijen.

De oudste boerderijen in de gemeente Woensdrecht dateren uit de 18e eeuw en de helft 19e eeuw. Het fraai gelegen boerderijcomplex Hildernisse is in aanleg 17e of 18e eeuw. De boerderij zelf is vermoedelijk grotendeels of geheel uit 1859. Het is een langgevelboerderij met dwarsdeel en twee kardeuren. In de zijgevel is een nis met Mariabeeld. Ouder zijn wellicht de twee schuren. Het bakhuis is van ca 1880. Mogelijk 18e eeuws is Ossendrechtseweg 38, een langgevelboerderij met enig restant metselwerk in kruisverband met klezoren. Ernaast een latere dwarsdeelschuur onder wolfsdak met twee kardeuren. 18e Eeuws kan nog zijn de driebeukige Vlaamse- of langsdeelschuur behorende bij de voormalige 'Schaliehoef'. De dwarse aanbouw is vermoedelijk later. Uit de 1e helft 19e eeuw is de langgevelboerderij Fianestraat 21. Bij Fianestraat 5 is een karschop onder rieten schilddak uit de 18e of 19e eeuw. De oudere boerderijen hebben veelal een driebeukig gebint, tenminste het stalgedeelte. Het metselwerk is van rode veldovensteen of ijsselsteen in kruisverband soms met klezoren zoals bij de Vlaamse schuur van Hildernisse. De ramen hebben een kleine roedenverdeling of later zesruitsschuiframen. In de latere 19e eeuw na ca 1880 komen balkdragende muren in de mode met fabrieksmatig vervaardigde bakstenen. De zesruiters worden vervangen door T-ramen. Omstreeks 1880 verdwijnt de potstal langzamerhand en wordt verdrongen door de groepsstal. Dit proces gaat met de bovengenoemde bouwkundige veranderingen samen. Karakteristiek voor de streek is het apart staande woonhuis waarnaast of achter de stal staat. Zo'n woonhuis heeft vaak vijf traveeën met centrale ingang. Fraaie voorbeelden daarvan zijn Heimolenstraat 15 en 17 en Oud-Hinkelenoordpolder 5, 7 en 11, alle ca 1850 en later. De laatste met dakruiter en klokje. Nr. 7 heeft een merkwaardig bijgebouwtje, wellicht gebouwd als paardestal, met rondboogramen en roosvenstertjes. Schenkeldijk 3 uit 1884 heeft nog dezelfde typologie. Ook de 20e eeuwse boerderijen zijn nog vaak traditioneel. Duinstraat 37 is een langgevelboerderij met dwarsdeel uit ca 1910 met speklagen in het metselwerk. Oud Hinkelenoordpolder 9 heeft een losstaand woonhuis uit ca 1950 met dakruiter en klokje.

Woonhuizen.

Karakteristiek voor Woensdrecht en omgeving is een landelijk woonhuis zonder verdieping van drie traveeën met aangebouwd bedrijfsgedeelte dat als bijkeuken, berging of kleine stal dienst kan doen. De oudste zullen uit de 18e of 1e helft 19e eeuw dateren. Het zijn veelal eenvoudige bakstenen huizen onder zadeldak. De latere typen hebben versieringen, zoals speklagen in het metselwerk. Soms is de gevel bepleisterd. Opvallend zijn een of twee halfvensters in de zijgevel. De vensters hebben zesruitsschuiframen of T-ramen. Soms is de dakvoet aanmerkelijk lager aan de achterzijde zoals bij Huijbergseweg 14 en Minckelerweg 31. Inwendig zijn balken zolderingen en kelders waarboven opkamers. Kloosterstraat 11

(onlangs gesloopt) bijvoorbeeld kan nog uit de 18e eeuw dateren vanwege het metselverband met klezoren. Opmerkelijk zijn de twee duivenissen met keperbogen. Schapendreef 5 met een rietgedekt zadeldak heeft een uitgebouwd ovengedeelte met zadeldakje. De Matthias Wolffstraat 12 uit ca 1860 is bepleisterd in blokverband. Het stalgedeelte is hier tweebeukig. Het interieur met kelder, bedstede en houten betimmering is nog aanwezig. Gave voorbeelden van latere typen van rond de eeuwwisseling zijn: Antwerpsestraatweg 72, uit 1893 met bakhuis, Binnenweg 33, Damespolder 3 met aparte hooiberging, Duinstraat 58, Kloosterstraat 1 en 7, Kromstraat 1, Matthias Wolffstraat 10, Schapendreef 8, en Verlengde Duinstraat 14, 16 en 17. Opvallend is Raadhuisstraat 98, het voormalig café 'De Kroon' met voormalig woonhuis van twee traveeën met beluikte ramen. Vermoedelijk staat het café gedeeltelijk op de plaats van een oudere aanbouw van het huis. In de zijgevel zitten twee halvemaanvormige raampjes. De dakvoet aan de achterzijde is zelfs nog lager dan die van de voorzijde. Op het erf staat een gemetselde waterput.

Eenlaags woonhuizen met symmetrische gevel van vijf traveeën uit het laatste kwart van de 19e eeuw zijn o.a.: Ossendrechtseweg 26 met aangebouwde stal en koetshuis en het risaliserende Dorpsstraat 94 met blokpleistering. De R.K.pastorie van Hoogerheide, Raadhuisstraat 132 uit ca 1900, is tweelaags, risaliserend met immitatie-natuursteen. De voormalige pastorie van Woensdrecht is eveneens van vijf traveeën maar niet symmetrisch. Opvallend is hier het gebruik van speklagen en waterlijsten. Rond de eeuwwisseling komt het geknikte mansardedak in de mode zoals bij Raadhuisstraat 120, eveneens met versiering in het metselwerk.

Van de woonhuizen uit deze eeuw noemen we als voorbeelden: Putseweg 31 'De Duintjes', uit ca 1920, chalêtachtig met erker en wolfsdak, Raadhuisstraat 56 uit ca 1920 met balkon en afgeplat leien zadeldak, kapellen en fronton, en Raadhuisstraat 23-25 met hoge spitsbogige dakvorm en portiek uit ca 1930. Origineel is Raadhuisstraat 57-59 in de stijl van het 'nieuwe bouwen' uit de jaren 20 in gele baksteen. Op de hoek Wouwbaan-Prins Hendrikstraat stonden tot voor kort de lage wederopbouw-mecryptewoningen van de Marshallhulp.

Kerkelijke bebouwing.

Monumentaal is de R.K.kerk van O.L.V.Hemelvaart te Hoogerheide uit 1882 van architect J.v.Langelaar met uitbreiding in 1910 van J.van Gils. Het is een neogotische kruiskerk met hoge toren en spits. Boven de ingang prijkt een Mariabeeld onder stenen baldakijn. Voor de kerk staat een H.Hartbeeld uit ca 1920 van J. Custers. Achter de kerk ligt het kerkhof met een paar grafzerken van rond de eeuwwisseling w.o. een boomstamkruis. De meeste graven zijn van jongere datum. Apart op korte afstand ervan gelegen is het oudere kerkhof met eenvoudige calvarieberg en een aantal gietijzeren kruisen.

De R.K. St.Joseph kerk van Woensdrecht is uit 1946. Het oude kerkgebouw uit 1883 werd in 1944 vrijwel geheel verwoest. Het is een bakstenen kerk met vooruitspringende toren met leien spits. De detaillering is romaniserend met o.a. een dubbele rondboogopening en met middelzuiltjes in de toren. Het kerkhof uit ca 1920 heeft enkele grafmonumenten en zerken vanaf ca 1920 en een calvarieberg met houten kruis met corpus. Een kleine Mariawegkapel uit 1948 staat aan de Nieuwe weg.

Aan de Huijbergseweg staat het voormalige kloostercomplex St. Philomena uit ca 1900 en later. Het oudste deel is een sober bakstenen tweelaags gebouw onder mansardedak met middenrisaliet en pilasters en rondboogfries. Op het dak staat een aardige ruiter met klokje. De driebeukige kloosterkerk is uit ca 1935 met gotiserende vormgeving. Er is een begraafplaats met calvarieberg waarop boomstamkruis met corpus.

Overige bebouwing

Interessant uit oogpunt van de geschiedenis van bedrijf en techniek zijn een paar fabrieksrestanten uit het begin van deze eeuw. Aan de Ossendrechtseweg staat een hoge ronde bakstenen schoorsteen en enige restanten van een steenbakkerij. Wouwbaan 125 is een voormalige vlasfabriek met ventilatieopbouw op het dak. Raadhuisstraat 17 is een voorbeeld van een dorpsmederij uit ca 1920. Aan de Damesweg zien we een bakstenen brug uit 1821 met sluisje en latere brug uit ca 1900. Aan de Damesweg en de Groene Papagaai staan ijzeren windwatermolens uit ca 1940. Relikten van recente militaire geschiedenis zijn enige bunkers uit de laatste wereldoorlog met bakstenen opbouw aan de Aviolandestraat, Postweg, Verlengde Duinweg, Kooiweg, Huijbergseweg en Zuidgeest.

Na verlenging van de westelijke ringleiding van het hoogspanningsnet van de P.N.E.M. naar Bergen op Zoom, kwam in Woensdrecht bij Zuidgeest een onderstation. Een tweetal dienstwoningen staan nog aan de Antwerpsestraatweg. Mattemburgh is een landhuis uit het 3e kwart van de 19e eeuw in eclecticismische trant onder leien schilddak. De witgepleisterde gevel heeft een middenrisaliet met half rond uitgebouwde erkerkamer waarboven balkon. In het eromheen gelegen park staat een monumentale orangerie, een koetshuis en een gepleisterd achthoekig theekoepeltje met houten bekroning en siervazen.

Het gemeentehuis, Raadhuisstraat 78, is uit 1918 met later wijzigingen. Het is in historiserende stijl gebouwd met trapgevels, waarop een windvaan en wapenleeuw. Huijbergseweg 18 is een voorbeeld van een (voormalig) dorpschoolgebouw onder wolfsdak uit ca 1915. Nr 16 is een bibliotheekgebouw uit ca 1950. Raadhuisstraat 136 is een slagerij-woonhuis uit ca 1920 en nr 139 een hotelrestaurant uit ca 1930 in historische vormgeving met topgevels.

Artefakten.

Aan de Nieuweweg staat een bevrijdingsmonument uit 1947, voorstellende een vrouwenfiguur met gevallene van de beeldhouwer H.C. Visser. Vlak erbij is een tank uit de 2e wereldoorlog opgesteld als een gedenkteken. In de gemeente waren tot voor kort enkele voorbeelden te zien van de vroegere keienbestrating zoals bij de Spoorbaan, Steenstraat, Zandstraat, Bossestraat, Duinstraat en Huijbergseweg. Bij Ossendrechtseweg 66A is een klinkerstraatje bewaard gebleven. Ook zandwegen zijn verspreid aanwezig. Andere artefakten als een H.Hartbeeld en grafzerken werden hierboven reeds onder kerkelijke bebouwing besproken.

Groenelementen.

Veel van de oorspronkelijke erfbeplanting is vooral na de oorlog verdwenen. Op enkele plaatsen zijn enkele bomen en hagen bewaard gebleven. Fraaie snoeillindes zien we bij Antwerpsestraat 76, Heimolenweg 17 en Hildernisse 1. Oude fruitbomen staan o.a. bij Antwerpsestraat 76 (pereboom), Fianestraat 2 (o.a. kersen) en Kloosterstraat 11 met kersen. Achter op het erf stond meestal een of meer walnoten. Thans nog bij: Fianestraat 21 en Kloosterstraat 11. Bij Antwerpsestraat 76 staat een tamme kastanje, terwijl bij Fianestraat 5 een paardekastanje en twee zeer markante exemplaren van de tamme kastanje staan. Bij Dorpsstraat 80 staan dikke beuken, evenals bij Ossendrechtseweg 38. Die bij Heimolenstraat 15 is onlangs omgehakt. Zomereiken staan bij Antwerpsestraat 179, Fianestraat 5, Ossendrechtseweg 38 en Kloosterstraat 7. Platanen bij Schenkeldijk 3 en iepen bij Hildernisse 1 en Binnenweg 33. Algemener zijn de Canadese en Italiaanse populieren, zoals bij Fianestraat 5.

Van de oudere heesterbeplanting noemen we een hulst bij Dorpsstraat 94, seringen bij Kloosterstraat 11 en een meidoorn bij Antwerpsestraat 76.

Beuk- en Haagbeukhagen zijn er maar weinig te vinden. Algemener zijn de vooral

in de eerste helft van deze eeuw in de mode gekomen ligusterhagen, o.a. bij Antwerpsestraat 76 en Kloosterstraat 11.

Weg- en straatbeplanting komt, behoudens een enkel exemplaar nauwelijks voor in Woensdrecht. Een markante rij van zomerlinden staan bij Ossendrechtseweg 66A en een houtwal met iep en zomereik in de Fianestraat.

Vermeldenswaard tenslotte zijn de beplantingen van het landgoed Mattemburgh en het voormalig St.Philomenaklooster. Het park van Mattemburgh heeft een golvend karakter in Engelse landschapsstijl met gazon, borders, lanen en verspreide boomgroepen. Daarbuiten zijn bospercelen van uiteenlopende aard aangeplant. Rondom het landhuis staan enkele markante bomen w.o. eiken, linden ook als gesnoeide lindehaag, beuken, trompetboom, robinia naast hulst, rozen e.d. Bij het klooster aan de Huijbergseweg zien we tamme kastanje, ceder, beuk, krimlinde en beukhaag. Rond de begraafplaats staat een taxushaag.